

УДК 343.156.7

*Суховерська З. З.,
аспірантка Львівського національного університету
імені І.Франка*

НЕВІДПОВІДНІСТЬ ПРИЗНАЧЕНОГО СУДОМ ПОКАРАННЯ СТУПЕНЮ ТЯЖКОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВопОРУШЕННЯ ТА ОСОБІ ОБВИНУВАЧЕНОГО ЯК ПІДСТАВА ДЛЯ ЗМІНИ АБО СКАСУВАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ

В статті охарактеризовано юридичну природу невідповідності призначеного судом покарання ступеню тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого як підстави для зміни або скасування судових рішень. В результаті дослідження запропоновано низку заходів, спрямованих на зменшення кількості скасованих рішень суду з підстав невідповідності призначеного судом покарання ступеню тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого.

Ключові слова: загальні засади призначення покарання, підстави для скасування або зміни судових рішень, невідповідність призначеного судом покарання, ступінь тяжкості кримінального правопорушення, особа обвинуваченого.

Актуальність теми. Право звернення до судів вищих інстанцій як засіб перевірки законності та справедливості судових рішень є важливою складовою судочинства в Україні. Обраний Україною європейський вектор зумовив запровадження у Конституції України нових порядків перегляду судових рішень – апеляційного та касаційного. У цьому ракурсі отримав втілення процес гармонізації та адаптації національного законодавства до законодавства європейського співтовариства. Отже, проблеми апеляційного та касаційного оскарження судових рішень є актуальними. А тому, у цьому напрямку все ще триває пошук, спрямований на створення дієвих та оптимальних механізмів виявлення та виправлення судових помилок, одним із яких є сукупність підстав (в тому числі невідповідність призначеного судом покарання тяжкості злочину) для скасування або зміни судових рішень.

Зазначимо, що дослідженню визначених у ч. 2 ст. 409 та у п. 3 ч.1 ст. 438 КПК України підстав для скасування або зміни судового рішення

судом апеляційної інстанції та відповідно судом касаційної інстанції не було присвячено достатньо уваги в сучасній кримінально-процесуальній науці. Ці питання, здебільшого досліджувались окремими авторами лише фрагментарно в ході аналізу проблемних питань стадії апеляційного та касаційного провадження. Зокрема, деяким проблемним аспектам цих питань були присвячені праці таких українських і російських вчених-процесуалістів, як Н.Р. Бобечко, О.Ю. Костюченко, В.Т. Маляренко, Т.В. Шевченко, В.І. Теремцького Д.В. Філіна, В.Ю. Брянського, С.І. Беззубова, В.Л. Головова, О.Н. Палієвої, А.Н. Разінкіної, Т.В.Сахарук, Н.В. Сидорової, Н.С. Чувашової, Н.І. Шелепанова, проте ці дослідження здебільшого присвячені лише окремим аспектам цього інституту.

Метою дослідження є з'ясування стану наукової розробки проблеми визначення загальних засад призначення покарання в теорії кримінального права та проведення юридичного аналізу невідповідності призначеного судом покарання ступеню тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого як підстави для зміни або скасування судових рішень.

Перш за все слід відзначити, що лише справедливе покарання може забезпечити попередження вчинення нових злочинів. В цьому аспекті покарання за вчинений злочин повинно призначатися у відповідності до загальних засад призначення покарання закріплених у Ст.65 КК України.

І наскільки ці засади будуть чітко прописані у законі і правильно застосовуватися судом, настільки справедливим можна визнати призначене на їх підставі покарання [1, с. 12].

Що стосується справедливості судового рішення, то науковець Н.Р. Бобечко вказує, що перевірка справедливості судового рішення означає перевірку: 1) відповідності обраного судом заходу процесуального примусу ступеню тяжкості злочину, у вчиненні якого підозрюється чи обвинувачується особа, та самій особі, щодо якої його застосовано; 2) відповідності призначеного покарання ступеню тяжкості злочину, особі засудженого та обвинуваченого та обставинам, що пом'якшують і обтяжують покарання; 3) відповідності застосованих примусових заходів виховного характеру ступеню тяжкості злочину та особі неповнолітнього; 4) відповідності застосованого примусового заходу медичного характеру ступеню тяжкості суспільно-небезпечного діяння та особі, яка його вчинила, у стані неосудності чи обмеженої осудності, або вчинила злочин у стані осудності, але захворіла на психічну хворобу до постановлення вироку чи підчас відбування покарання [2, с. 344].

Проблема правильного застосування загальних засад призначення покарання як зазначає науковець Бобечко Н.Р. пов'язана із наданням надто широкого права судового розсуду без окреслення орієнтирів призначення

справедливого покарання та не завжди належним професійним рівнем суддів, які вирішують справу за своїми переконаннями, не звертаючись до відповідних нормативних актів, юридичної літератури тощо [2, с. 12].

Окрім цього, відповідно до ч. 1 ст. 11 Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності «Кожна Держава-учасниця за вчинення будь-якого злочину, визнаного таким відповідно до цієї Конвенції, передбачає застосування таких санкцій, які враховують ступінь небезпеки цього злочину» [4]. Саме тому, одним з головних критеріїв індивідуалізації покарання у КК України є врахування судом: 1) ступеня тяжкості вчиненого злочину; 2) особи винного; 3) обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання [5].

Вперше, обов'язковість врахування судом ступеня тяжкості вчиненого злочину була закріплена на рівні кримінального законодавства ще у 2001 році. Незважаючи на це, у чинному законодавстві поняття ступеня тяжкості належним чином все ж не розкривається. Воно вживається у двох смислових значеннях:

1) як підстава класифікації злочинів. Так, у статті 12 КК України ступінь тяжкості злочину виступає показником типового рівня суспільної небезпеки злочинів певних видів, що відображається у санкціях;

2) як один із критеріїв індивідуалізації покарання. Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України ступінь тяжкості вчиненого злочину, врахування якого є обов'язком суду при призначенні покарання, – це показник індивідуального рівня суспільної небезпеки конкретного злочину, зумовленого його специфічними об'єктивними і суб'єктивними ознаками.

Така ситуація призводить до того, що у судовій практиці зустрічаються випадки неправильного розуміння сутності вказаного критерію.

На даний момент невідповідність призначеного покарання тяжкості кримінального правопорушення та особи обвинуваченого КПК України визначив, як самостійну підставу для скасування або зміни вироку суду першої інстанції (ст. 409) та суду апеляційної інстанції (ст. 438) [6].

При призначенні покарання суди повинні суворо дотримуватися вимог ст. 65 КК України щодо загальних засад його призначення та покарання, а саме: 1) у межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу, що передбачає відповідальність за вчинений злочин, за винятком випадків, передбачених частиною другою статті 53 цього Кодексу; 2) відповідно до положень Загальної частини цього Кодексу; 3) враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання [5]. Оскільки саме в цих засадах реалізуються принципи законності, справедливості, обґрунтованості та індивідуалізації покарання щодо особи, яка вчинила злочин, по-

винно бути призначене покарання, необхідне і достатнє для її виправлення і для попередження нових злочинів [7].

При визначенні ступеня тяжкості вчиненого злочину, судам необхідно виходити з класифікації злочинів, критерії якої визначені ст. 12 КК України (невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі, особливо тяжкі), а також із особливостей конкретного злочину й обставин його вчинення (форма вини, мотив і мета, спосіб, стадія вчинення, кількість епізодів злочинної діяльності, роль кожного зі співучасників, якщо злочин вчинено групою осіб, характер і ступінь тяжкості наслідків, що настали, тощо). Треба зазначити, що особу винного як чинник, що підлягає врахуванню при призначенні покарання, треба відрізнити від іншого кримінально-правового поняття - суб'єкта злочину. Якщо поняття суб'єкта злочину відповідає на питання, хто повинен нести кримінальну відповідальність за вчинене, то поняття особи винного допомагає відповісти на питання, яке покарання має бути призначено особі, котра вчинила злочин. Ознаки суб'єкта злочину вже враховані законодавцем при конструюванні відповідної санкції, у зв'язку з чим брати їх до уваги ще раз (при призначенні покарання) не слід. Тому безпідставним є віднесення до правових властивостей особи винного при призначенні їй покарання, зокрема, таких обставин, як досягнення особою віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, або наявність осудності чи ознак спеціального суб'єкта злочину. Пункт 3 ч. 1 ст. 65 КК зобов'язує суд всебічно з'ясувати обставини, які характеризують особу винного, не обмежуючись при цьому обставинами, безпосередньо пов'язаними із вчиненням злочину. Тому пануюча у нашій доктрині позиція, згідно з якою врахування особи винного передбачає врахування судом особливостей, що як позитивно, так і негативно характеризують особу винного і мали місце до, під час або після вчинення злочину, ґрунтується на тексті чинного КК і формальних заперечень викликати не може.

Якщо та чи інша ознака особи винного передбачена законодавцем як обставина, що пом'якшує або обтяжує покарання (наприклад, вчинення злочину неповнолітнім, жінкою в стані вагітності чи особою у стані сп'яніння), вона підлягає врахуванню при призначенні покарання не як характеристика особи винного, а в порядку застосування ст. 66 або ст. 67 КК. Виходячи із змісту ст. 65 КК суд, як уже зазначалось, зобов'язаний врахувати особу винного в цілому (всебічно), а не лише в межах обставин, які пом'якшують або обтяжують покарання. Вважається, що виконання цієї законодавчої вимоги не веде до розширення переліку обставин, перелічених у ч. 1 ст. 67 КК. Разом з тим, очевидно, що врахування на підставі п. 3 ч. 1 ст. 65 КК відомостей, які характеризують особу винного з негативного боку,

фактично дозволяє суду обходити (ігнорувати) вичерпний перелік обтяжуючих покарання обставин.

Обираючи міру покарання, суд не просто може, а зобов'язаний врахувати обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, які наявні у кримінальній справі. Щоправда, з цього правила є два винятки.

По-перше, на підставі ч. 2 ст. 67 КК суд залежно від характеру вчиненого злочину має право не визнати певні обставини обтяжуючими, мотивувавши своє рішення у вироку. До останніх віднесені: вчинення злочину повторно та рецидив злочинів; вчинення злочину на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату; вчинення злочину в зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку; тяжкі наслідки, завдані злочином; вчинення злочину щодо особи, яка перебуває в матеріальній, службовій чи іншій залежності від винного; вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій; вчинення злочину особою, яка перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, спричиненому вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів.

Йдеться про те, що обставина з числа перелічених пише, взагалі-то віднесена законодавцем до числа обтяжуючих і встановлена у конкретній справі судом, на переконання останнього, не пов'язана з характером вчиненого злочину. Як відповідні приклади можна навести такі ситуації: підроблення документа у стані алкогольного сп'яніння; тривалий проміжок часу між злочинами, які утворюють їх повторність; вчинення злочину у стані, спричиненому вживанням наркотичних засобів, якщо особу шляхом погрози фізичної розправи примусили вжити такі засоби, або якщо вживання наркотичних чи інших одурманюючих засобів стало результатом введення особи в оману чи її помилки тощо.

По-друге, на підставі ч. 2 ст. 66 КК суд має право (а не зобов'язаний) визнати такою, що пом'якшує покарання, й ту обставину, яка не зазначена у ч. 1 цієї статті. У такому сенсі наведений у ч. 1 ст. 66 КК перелік обставин слугує для суду певним орієнтиром. До безпосередньо не передбачених КК обставин, які пом'якшують покарання, можуть бути винесені, наприклад, вчинення злочину внаслідок збігу випадкових обставин чи неправильної поведінки потерпілого, відвернення шкідливих наслідків, часткове відшкодування шкоди, відшкодування моральної школи

Визнання обставини такою, що пом'якшує покарання, обов'язково повинно бути вмотивоване у вироку [7].

Аналіз норм кримінального процесуального закону дозволяє дійти висновку, що невідповідність призначеного судом покарання ступеню тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого тягне за собою

скасування або зміну судового рішення. При цьому суд апеляційної інстанції також може змінити вирок суду першої інстанції та пом'якшити призначене покарання, якщо визнає, що покарання за своєю суворістю не відповідає тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого.

Так, Колегія суддів судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Дніпропетровської області від 04 квітня 2013 року, розглянувши у відкритому судовому засіданні за матеріалами кримінального провадження апеляційну скаргу обвинуваченого «Особа 2», щодо якого ухвалено обвинувальний вирок Індустріального районного суду міста Дніпропетровська від 30 січня 2013 року, яким: «Особа 2» засуджено за ст.309 ч.1 КК України до 1 (одного) року 6 (шести) місяців позбавлення волі, дійшла висновку, що судом першої інстанції призначено покарання, яке хоч і не виходить за межі, встановлені санкцією ч.1 ст.309 КК України, але за своїм видом є явно несправедливим через свою суворість і з урахуванням мети покарання, особи винного та обставин справи. А тому керуючись ст.376 ч.2 КПК України, ст.405 КПК України, ст.407 КПК України, ст.408 КПК України, ст.414 КПК України, Колегія суддів, ухвалила : вирок суду першої інстанції від 30 січня 2013 року, в частині призначеного покарання «Особа 2» – змінити, пом'якшити останньому покарання, призначивши «Особа 2» покарання за вчинення злочину, передбаченого ч.1 ст.309 ч.1 КК України у виді шести місяців арешту з триманням засудженого в умовах ізоляції [8].

Якщо суд апеляційної інстанції визнає покарання надмірно м'яким, то за наявності апеляційної скарги прокурора, потерпілого або його представника, у якій ставиться питання про скасування вироку саме з цих підстав, він вправі скасувати вирок суду першої інстанції й ухвалити свій вирок, призначивши більш суворе покарання відповідно до ст.421 ч.1 КПК України.

Так, Колегія суддів судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Автономної Республіки Крим своєю ухвалою від 11 червня 2013 р., розглянувши у відкритому судовому засіданні кримінальне провадження за апеляційною скаргою прокурора у кримінальному провадженні на вирок Первомайського районного суду АР Крим від 18 квітня 2013 року, яким «Особу б», раніше судимого, визнано винним у пред'явленому обвинуваченні за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч.2 ст.185 КК України, та призначено покарання у виді 2 (двох) років позбавлення волі.

Відповідно до ст.ст. 75, 76 КК України звільнено від відбування призначеного покарання з випробуванням строком на 3 (три) роки

У своєму вирокі Колегія суддів обґрунтовує, що при призначенні «Особа б» покарання суд першої інстанції вимоги ст.ст. 409, 414 КПК Укра-

їни та ст. 12, 65, 75 КК України у повному обсязі не виконав та призначив обвинуваченому покарання, яке не відповідає як тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, так і його особі. Як наслідок керуючись ст.ст. 404, 405, 407, 409, 414, 420 КПК України, Колегія суддів постановила: 1) Вирок Первомайського районного суду АР Крим від 18 квітня 2013 року відносно «Особа б» в частині призначеного йому покарання – скасувати. 2) Постановити в цій частині новий вирок, яким «Особа б» призначити покарання за ч.2 ст. 185 КК України у виді 1 року 6 місяців обмеження волі [9].

Відповідно до ст.421 ч.3 суд апеляційної інстанції також може скасувати ухвалу про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру і постановити свою ухвалу у разі необхідності застосування більш суворого виду примусових заходів медичного чи виховного характеру. При цьому, як і у випадку ухвалення нового вироку про призначення більш суворого покарання, ухвала суду першої інстанції про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру може бути скасована у зв'язку з необхідністю застосування суворішого виду примусових заходів медичного чи виховного характеру лише у разі, якщо з цих підстав апеляційну скаргу подали прокурор, потерпілий чи його представник.

Як свідчить судова практика [11; 12; 13], найпоширенішою причиною скасування призначеного судом покарання з підстав невідповідності його ступеню тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого є призначення покарання, яке за своїм видом чи розміром є явно несправедливим через м'якість.

Відомі вчені-процесуалісти велику увагу приділяли дослідженню суті цього правового явища (інституту апеляції). Так, М.А. Чельцов-Бебутов суть апеляції вбачав у тому, що сторони отримують додаткову гарантію справедливості вироку суду, оскільки, перш ніж стати остаточним, вирок перевіряється судом вищого рівня, судді якого більш досвідчені та кваліфіковані [14, с. 208]. А тому їх професійність та колегіальний склад повинні стати інструментом для нівелювання прорахунків, допущених суддею суду першої інстанції.

Пленум Верховного Суду України у своїх постановах неодноразово звертав увагу суддів на необхідність індивідуалізації покарання з урахуванням ступеня тяжкості, обставин учинення злочину, його суспільно небезпечних наслідків і відомостей про особу винного. Саме тому призначення судом покарання, яке не відповідає ступеню тяжкості вчиненого злочину і особі винного, є підставою для скасування чи змінення вироку. Невідповідним ступеню тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого визнається таке покарання, яке хоч і не виходить за межі, встановле-

ні відповідною статтею (частиною статті) закону України про кримінальну відповідальність, але за своїм видом чи розміром є явно несправедливим через м'якість або через суворість [6]. При чому, це стосується як основного, так і додаткового виду покарання. Тим самим, призначення несправедливого, тобто такого, що не відповідає вимогам кримінального процесуального закону, покарання свідчить про несправедливість вироку загалом.

У цьому аспекті, слушною є думка проф. В.О. Навроцького з приводу того, що «значна кількість помилок у кримінально-правовій кваліфікації залишається невиявленою» [15, с. 609], яку у повній мірі і без перебільшення можна віднести і до такого етапу застосування кримінального закону як призначення покарання. Будемо сподіватися, що випадки призначення судом покарання, яке не відповідає ступеню тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого будуть своєчасно виявлятися, усуватися, а узагальнення та ґрунтовний аналіз їх причин з боку відповідних інстанцій скерує правозастосовну діяльність у вірне русло.

Таким чином, з метою зменшення кількості скасованих рішень суду з підстав невідповідності призначеного судом покарання ступеню тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого, що свою чергу, відповідатиме обраному Україною напряму щодо створення демократичної правової держави, необхідно:

- узагальнити причини скасування судових рішень з підстав невідповідності призначеного судом покарання ступеню тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого та вжити заходів щодо усунення таких причин;

- визначити категорії справ, які потребують як проведення узагальнення судової практики, так і підготовки відповідних роз'яснень Постанов Пленуму щодо застосування судами відповідного законодавства для забезпечення єдності судової практики;

- продовжити практику надання методичної та практичної допомоги судам нижчого рівня з робочими виїздами на місця;

- організувати підготовку пропозицій про внесення змін до чинного законодавства України, особливо щодо удосконалення процесуального законодавства.

Література:

1. Сахарук Т.В. Загальні засади призначення покарання за кримінальним правом України та зарубіжних країн: порівняльний аналіз: Дис. ...канд. юрид. наук: Спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Т.В. Сахарук. – Х., 2006. – 226 с.

2. Бобечко Н.Р. Система перегляду судових рішень у кримінальному судочинстві України та засади, на яких вона ґрунтується / Н.Р. Бобечко // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XV регіональної науково-практичної конференції (4-5 лютого 2009 р.). – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2009. – С. 342-346.
3. Личность преступника и применение наказания / Под ред. Б.С. Волкова, В.П. Малкова. - Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1980. – 216с.
4. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_789/para09#09.
5. Кримінальний кодекс України. Закон України від 05.04.2001 № 2341-III / Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – ст.131.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI / Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9-10, № 11-12, № 13. – ст.88.
7. Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 р. № 7. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03>.
8. Ухвала Апеляційного суду Дніпропетровської області від 04 квітня 2013 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/30542815>.
9. Вирок Апеляційного суду Автономної Республіки Крим від 11 червня 2013 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31763843>.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова; Нац. акад. прав. наук України. – Х.: Право, 2012. – Т. 2. – 661 с.
11. Вирок апеляційного суду Вінницької області від 13 травня 2013 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31118649>.
12. Вирок апеляційного суду дніпропетровської області від 09 квітня 2013 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/30575951>.
13. Вирок Апеляційного суду Рівненської області 24 квітня 2013 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/30881252>.
14. Чельцов-Бебутов М.А. Курс уголовного-процессуального права: очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческом, феодальном и буржуазном государствах / М.А. Чельцов-Бебутов. – СПб. : Альфа : Равена, 1995. – 840 с.
15. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : [навч. посіб.] / В. О. Навроцький. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.

Суховерская З.З. Несоответствие назначенного судом наказания степени тяжести уголовного преступления и личности обвиняемого как основание для изменения или отмены судебных решений.

В статье охарактеризовано юридическую природу несоответствия назначенного судом наказания степени тяжести уголовного преступления и личности обвиняемого как основания для изменения или отмены судебных решений. В результате исследования предложен ряд мер, направленных на уменьшение количества отмененных решений суда по основаниям несоответствия назначенного судом наказания степени тяжести уголовного преступления и личности обвиняемого.

Ключевые слова: общие начала назначения наказания, основания для отмены или изменения судебных решений, несоответствие назначенного судом наказания, степень тяжести уголовного правонарушения, личность обвиняемого.

Suchowerska Z.Z. Inconsistency punishment imposed by the court to the seriousness of a criminal offense and the accused person as the basis for modification or cancellation of judgments.

The article describes the legal nature of non-compliance penalty imposed by the court to the seriousness of a criminal offense and the person of the accused as the reason for the change or cancellation of judgments. In the result of the study was proposed a series of measures, aimed at reducing the number of successful appeals court on grounds of non-compliance penalty imposed by the court the seriousness of a criminal offense and the person accused.

Keywords: general principles of sentencing, the grounds for cancellation or modification of judgments, court-appointed non-compliance penalties, the severity of the criminal offense, the accused person.